

ДОПИСЕМНА ІСТОРІЯ СЕЛА РАТІВЦІ НА ЗАКАРПАТТІ

Павло ПЕНЯК

*Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України,
вул. Університетська, 21, 88000, Ужгород, Україна,
e-mail: penyak.pavlo@gmail.com*

Розглянуто археологічні старожитності с. Ратівці Ужгородського р-ну Закарпатської обл., представлені артефактами раннього залізного віку, рубежу нової ери, римського часу, другої половини I тис. н. е., середньовіччя, що було **метою** статті. Зазначено, що вивчення села археологічно розпочато в 1955 р., коли Ф. Потушняк на південній околиці виявив і частково дослідив поселення доби латену й раннього середньовіччя.

Вказано, що значні польові дослідження в околицях села проводили протягом 70–80-х років ХХ ст., що пов'язано зі спорудженням на території краю декількох віток нафто- і газопроводів, Транскарпатської шосейної дороги, меліорації земель. Зазначено, що їх здійснювали експедиції УЖДУ та ужгородської групи Інституту археології АН УРСР. У 1973 р. ужгородська група провела рятувальні розкопки в зоні меліоративних робіт, під час яких виявлено два житла епохи латену (II–I ст. до н. е.) та дві гончарні печі пізнього римського часу. Встановлено, що експедиція УЖДУ в 1978 р. на південний захід від дороги Ратівці–Малі Геївці зафіксувала середньовічне поселення. На основі керамічного матеріалу його датовано княжою добою (XI–XIII ст.).

Стверджено, що найвагоміші результати отримано в 1980-х роках, коли в околицях села відбувалося прокладання газопроводів Уренгой–Помари–Ужгород і «Прогрес». У 1983 р. ужгородська група відкрила поселення першої половини I тис. н. е., на якому досліджено 4 житла, 5 печей для виробництва деревного вугілля, 7 господарських ям, 12 стовпових ямок від наземних споруд. Вказано, що на археологічній карті краю воно одержало назву «Ратівці II». Ще одне поселення (багатошарове) того ж року зафіксовано на трасі газопроводу на північний схід від села. Тут засвідчено об'єкти першої половини I тис. н. е., VIII–IX ст., княжої доби. На археологічній карті краю поселення визначено під назвою «Ратівці III».

Зазначено, що в 1986 р. під час проведення рятувальних розкопок на трасі будівництва нової вітки газопроводу «Прогрес» ужгородська група виявила поселення, більшість об'єктів якого датована пізнім римським часом. Зауважено, що серед досліджених об'єктів найбільшу увагу дослідників привернула криниця, аналогії якій є не тільки на теренах краю, а й на північному сході Угорщини.

Ключові слова: Ратівці, ужгородська група, розкопки, поселення.

Ратівці (до 1946 р. – Кіш Рат) – село в Ужгородському р-ні, яке входить до Сюртівської територіальної громади, розташоване за 12 км від Ужгорода. Перша писемна згадка про село належить до 1264 р., коли угорський король подарував шляхтичу Якубові чотири села в комітаті Унг, зокрема й Ратівці. У джерелах вони відомі під різними назвами: «Rat», «Rath», «Raad». Більш давня частина села (стара) з XIV ст. одержала назву «Nagy Rat» («Великі Ратівці»). Протягом XIII–XIV ст. угорські феодали заселяли переселенцями нову частину Ратівців – «Малі Ратівці» («Kis Rat»). Сучасне село виникло внаслідок об'єднання Великих і Малих Ратівців.

Рис.1. Федір Потушняк

Fig. 1. Fedir Potushniak

Околиці сучасного села почали заселяти з давніх-давен. Багатство цієї території артефактами різних епох, давніх племен і етносів, що мешкали тут у найдавніші часи, свідчить про її непересічне значення для відтворення процесів історичного розвитку людства загалом і закарпатського регіону зокрема. Протягом другої половини ХХ ст. у Ратівцях та на його околицях удалося виявити і дослідити старожитності раннього й пізнього залізного віку, артефакти першої половини I тис. н. е., давніх слов'ян, раннього середньовіччя. У 1955 р. доцент історичного факультету Ужгородського державного університету (УжДУ) (тепер – Ужгородський національний університет (УжНУ)) Федір Потушняк обстежив і частково дослідив невелике підвищення, розташоване серед болотистої місцевості в ур. Горогдомб на південній околиці села (Винокур та ін., 1984, с. 203). На розораній місцевості вчений виявив п'ять темних плям, на поверхні яких було знайдено уламки від великих посудин. Темні плями дослідник визнав за місця розташування жител. Останні представляли

собой напівземлянки прямокутної форми, площа яких становила 12–15 м², глибина – до 1 м. У заповненні жител було зафіксовано залишки обгорілого дерева, вугілля, кістки тварин, фрагменти кераміки (Потушняк, 1958, с. 134–135). Наприклад, сліди житла 1, яке представляло овальний у плані коритоподібний котлован, було зафіксовано під шаром стерильного піску. Культурний шар був насичений дрібними шматками перепаленої землі, кістками, фрагментами кераміки (Потушняк, 1958, с. 134).

На території Закарпаття зафіксовано приблизно 40 поселень неукріпленого типу латенської доби, розташованих у двох природних зонах краю: низинній і передгірській, що на той час були найпридатнішими для рільництва та тваринництва. На притиській рівнині це поселення в Ратівцях, Довгому Полі, Середньому Ужгородському, Дерцені, Клячанові Мукачівському, Дийді, Вилоку, Новому Клинові, Олешнику, Чепі Берегівського р-нів. Більшість із них – це невеликі осередки землеробів, що займали площу від 0,8 до 2 га, а культурний шар не перевищував 0,3–0,4 м (Пеняк, П., Пеняк, С., 2013, с. 148).

Федорові Потушняку вдалося простежити планування житлових приміщень і певну закономірність у їхньому розміщенні. Вони розташовувалися в один ряд на краю округлого мису, а центральна частина поселення була вільною від забудови і, вірогідно, її використовували для загону худоби. До прикладу, під час розкопок в Ужгороді на кар'єрі цегельного заводу, що по вул. Загорській, встановлено, що житла розташовувалися витягнутим рядом уздовж невеликого схилу. Ці дані свідчать про те, що в розміщенні житлових приміщень на пізньолатенських поселеннях краю не існувало сталого порядку, а сама практика забудови, ймовірно, залежала від природних умов місцевості (Пеняк, П., Пеняк, С., 2013, с. 148).

Сліди ще одного поселення Ф. Потушняк виявив на південь від села. Після оранки на поверхні чітко виступило п'ять чорно-бурих плям із культурними залишками, зокрема уламки кружальної кераміки, вугілля, шматки печини. Учений розкопав два об'єкти, визначивши їх як житла. Довжина першого – 2,5 м, глибина – 0,5 м, другого – відповідно 3,1 м і 0,53 м

(Потушняк, 1955, с. 4–5). Останні мали овальну форму зі слідами вогнищ. Заповнення складалося з чорнозему, перемішаного з деревним вугіллям, фрагментами кружального посуду від горщиків із відігнутими й заокругленими або косо зрізаними вінчиками. Дослідник датував поселення IX–XI ст. (Пеняк, 1980, с. 67).

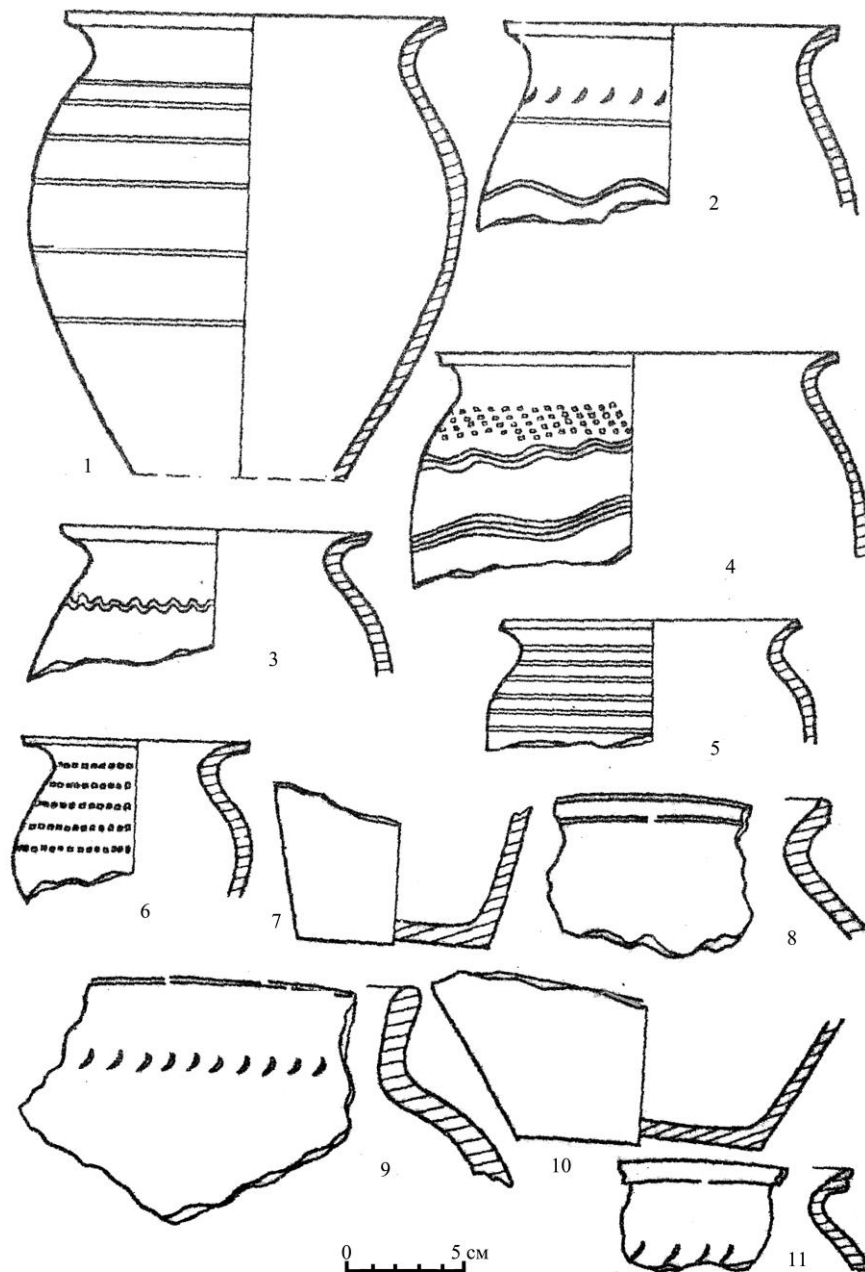

Рис. 2. Село Ратівці. Кераміка з поселення давніх слов'ян (за Ф. Потушняком)

Fig. 2. Rativtsi village. Ceramics from Slavic settlement (by F. Potushniak)

Значні польові дослідження в околицях села проводили впродовж 70–80-х років XX ст., що було пов'язано із великими земляними роботами на теренах Закарпаття: меліорація земель у низинній і передгірській зонах, будівництво кількох віток нафто- і газопроводів «Дружба», Уренгой–Помари–Ужгород, «Союз», Транскарпатської шосейної дороги. У 1973 р. ужгородська група Інституту археології АН УРСР під керівництвом С. Пеняка провела рятувальні розкопки

в зоні меліоративних робіт колгоспу «Борець» с. Ратівці. На північний захід від села, за 20 м від залізниці Ужгород–Чоп, в ур. Човкашмезев, було закладено три рятувальні розкопи. У дренажних траншеях і колекторах спостерігався культурний шар завтовшки 0,35–0,4 м. Було виявлено чотири господарсько-побутові об'єкти, з яких два житла доби латену II–I ст. до н. е. і дві гончарні печі пізнього римського часу (Попович, 1974, с. 67).

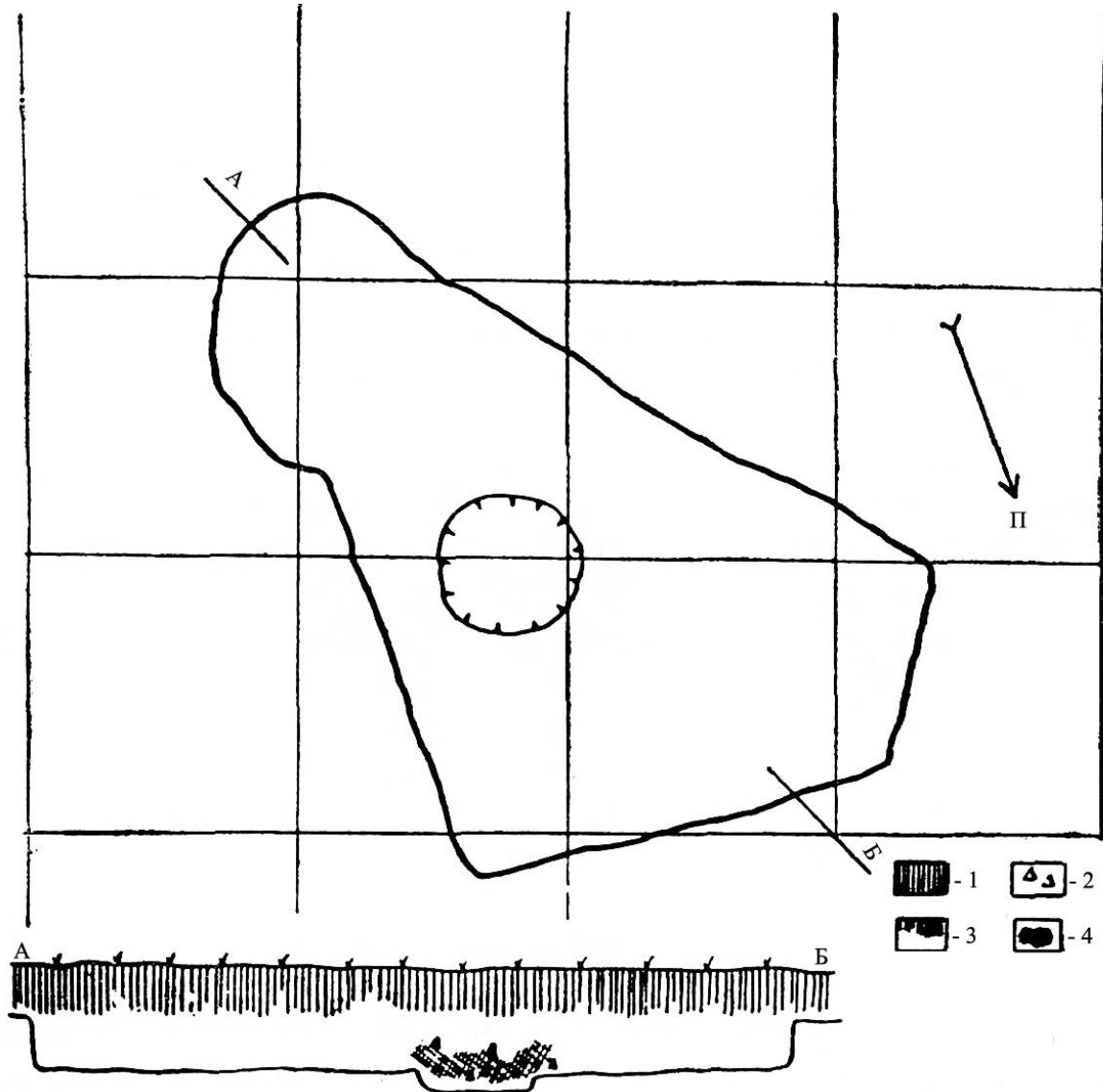

Рис. 3. Село Ратівці. План та розріз житла № 1 з поселення ранньозалізного віку

Fig. 3. Rativtsi village. Plan and section of the dwelling № 1 from an Early Iron Age settlement

Житло 1 було виявлено на глибині 0,4 м від рівня сучасної поверхні, у плані мало форму неправильної трапеції, орієнтовано по осі південний захід – північний схід, стінки прямі, із заокругленими кутами, у центрі зафіксовано яму від вогнища округлої форми діаметром 1,5 м, глибина – 0,14 м від рівня долівки споруди. Заповнення житла представляв темно-сірий гумус, перемішаний із попелом, фрагментами графітової кераміки та біконічним пряслицем, виготовленим на гончарному крузі (Пеняк, Попович, Потушняк, 1973, с. 49).

На відстані 50 м від житла 1, на глибині 0,4 м від рівня сучасної поверхні було зафіксовано житло 2, орієнтоване по лінії південний захід – північний схід. Споруда

представляла собою напівземлянку, неправильної за формою трапеції із заокругленими кутами, площадкою для входу, що прилягала до південно-західної стінки. Чітко простежувалися її стінки, вертикально запущені в материк на глибину 0,3 м, що плавно з'єднувалися з добре утрамбованою долівкою. У центрі житла долівка мала незначне вогнищеве заглиблення, що залягало на 0,1 м нижче від рівня долівки споруди. Яма від вогнища мала прямокутну форму, розмір – 1,4×0,9 м і була орієнтована по осі схід-захід (Пеняк, Попович, Потушняк, 1973, с. 50). Більшість знахідок репрезентована фрагментами кераміки, виготовленої як ліпним, так і кружальним способом.

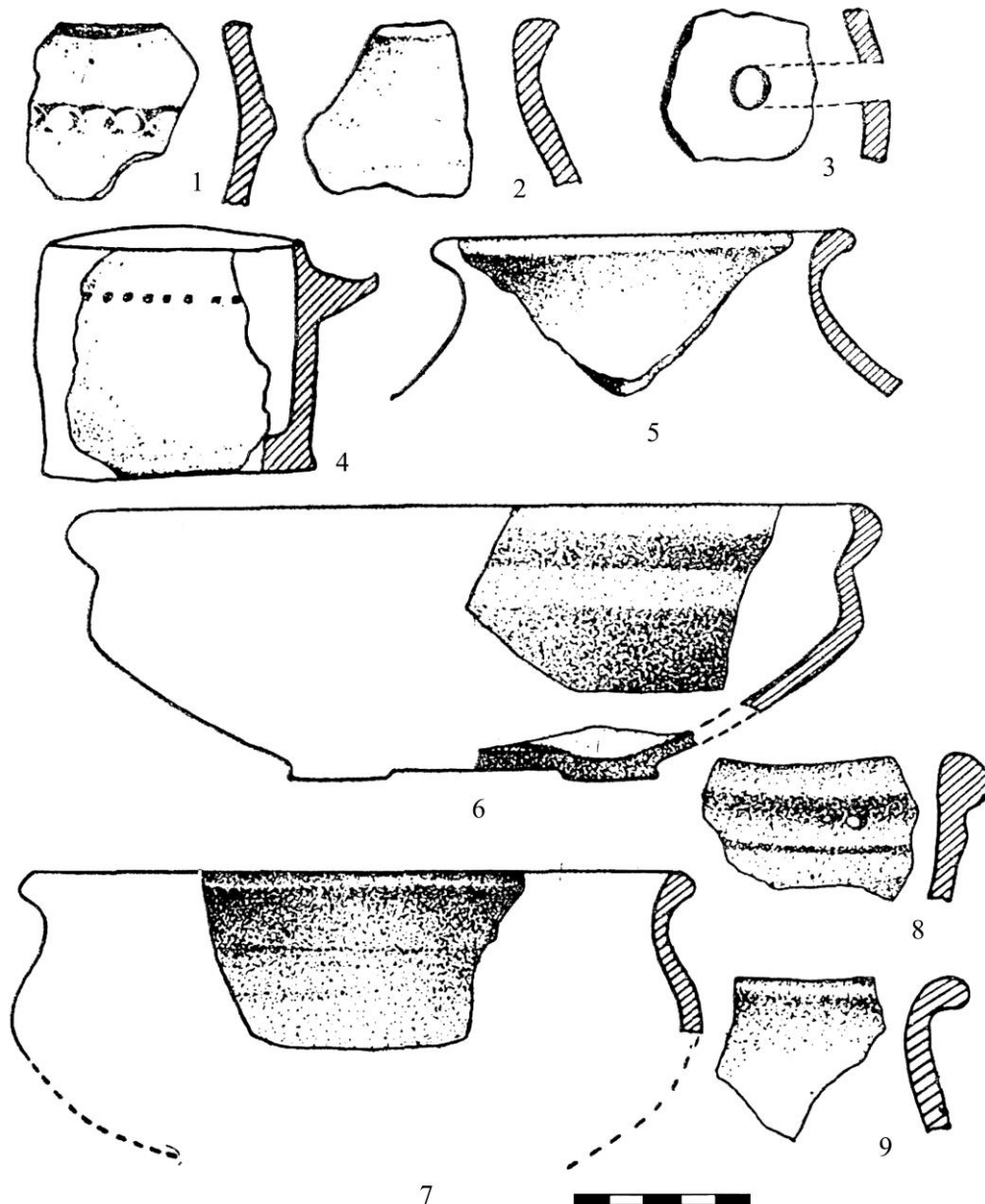

Рис. 4. Село Ратівці. Кераміка з поселення ранньозалізного віку (за І. Поповичем)

Fig. 4. Rativtsi village. Ceramics from an Early Iron Age settlement (by I. Popovych)

Недалеко від житла 2 учені виявили два об'єкти виробничого призначення. Так, піч 1 складалася із двох камер: нижня служила топкою, а у верхній випалювали кераміку. Топка була заповнена тонким прошарком вугілля шириною 1,45 м та висотою 0,3 м і від верхньої камери

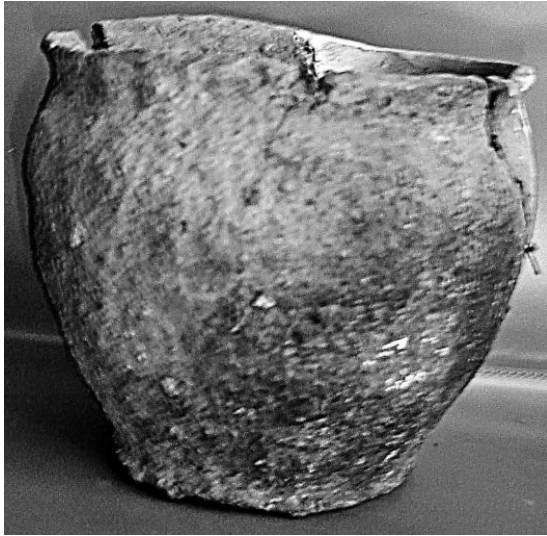

Рис. 5. Село Ратівці. Урочище Човкашмезев. Ліпний горщик
Fig. 5. Rativtsi village. Chowkashmezev tract. Hand-formed pot

відокремлювалася вимощеним глиняним прошарком завтовшки 6 см. Верхня камера мала овальну форму розміром 1,4×1,45 м (Пеняк, Попович, Потушняк, 1973, с. 50). У заповненні камери зафіксовано уламки сіро-глиняної кераміки, оздобленої хвилястим орнаментом. Цікавою знахідкою виявився круглий плоский камінь з отвором посередині, який походив, імовірно, від ножного гончарного круга.

На відстані 1,65 м від печі 1 розміщувалася ще одна піч, яка за конструктивними характеристиками мало чим відрізнялася від першої. Аналогічні гончарні печі римського часу засвідчені на всій території Верхнього Потисся. Вони поділяються на дві великі групи: одно- та двоярусні (Котигорошко, 2008, с. 218). Двоярусні мали камери топки й обпалу, розділені решіткою. Обидві камери, за винятком верхньої частини бані, через отвір якої завантажували продукцію, викопані в землі. Здебільша, застосовували парні печі (як у Ратівцях), що

підвищувало виробничі потужності. Під час вивчення житлових споруд було виявлено переважно фрагменти ліпного та гончарного посуду. Перший репрезентують уламки банкоподібних горщиків, орнаментованих наліпним валиком. Вони виготовлені із глини зі значними домішками в тісті крупнозернистого шамоту та піску. Поверхня дещо заглажена, в окремих випадках – горбкувата, охристого кольору, плямиста від випалу (Пеняк, Кочан, 2020, с. 17). Що стосується гончарного посуду, то, як відомо, у II ст. до н. е. на теренах Центральної Європи, зокрема й Верхнього Потисся, знаходить широке застосування гончарний круг. З'являються майстерні з печами для випалу кераміки, у яких виготовляли стандартної форми й високої якості посуд. За підрахунками вчених, кружальна кераміка становила до 40 % усього посуду, більшість якого була кельтською чи виготовленою місцевими гончарами за кельтськими взірцями (Бідзіля, 1971, с. 87).

Гончарна кераміка доволі фрагментарна, однак удалося реставрувати декілька форм. Це, наприклад, виготовлена з добре відмученої глини з незначними домішками дрібно потовченого шамоту миска. Вона мала добре заглажену поверхню світло-рожевого кольору, сильно профільований товстий вінець, різко виражену шийку. Діаметр вінця становив 24 см, діаметр денця – 10,5 см, висота – 7,5 см (Пеняк, Попович, Потушняк, 1973, с. 52). Аналогічні миски виявлені на території північно-західної Трансильванії і датовані I ст. до н. е. Цим же часом учені датували й

Рис. 6. Село Ратівці. Урочище Човкашмезев. Кружальна миска
Fig. 6. Rativtsi village. Wheel-thrown bowl

виявлені житла. Використання ліпного та кружального посуду місцевим і прийшлим населенням – це особливість латенської культури Верхнього Потисся.

Рис. 7. Село Ратівці. Вид на печі (об'єкти 11, 12) після розчистки
Fig. 7. Rativtsi village. View on the kilns (objects 11, 12) after clearing

Матеріал, здобутий під час вивчення печей, представлений винятково гончарною сіроглиняною керамікою. Це – уламки великих посудин із масивним, сильно профільованим вінцем і дуже вираженим опуклим тулубом. На окремих із них нижче шийки було нанесено орнамент у вигляді хвилястих ліній. Поверхня кераміки доволі жорстка, виготовлена з добре перемішаної глини, із великою кількістю домішок піску. Найближчі аналогії до описаної кераміки трапляються на теренах Східної Словаччини, де вона датована III–IV ст. н. е. (Lamiová-Schmiedlova, 1969, tabl. 51, 8; Pastor, 1962, s. 628). Важливе значення для встановлення хронології виробничих об'єктів мала знахідка срібної монети III ст. н. е., виявлена біля печі 2 (Пеняк, Попович, Потушняк, 1973, с. 53). Виходячи з цього, печі було датовано III–IV ст. н. е.

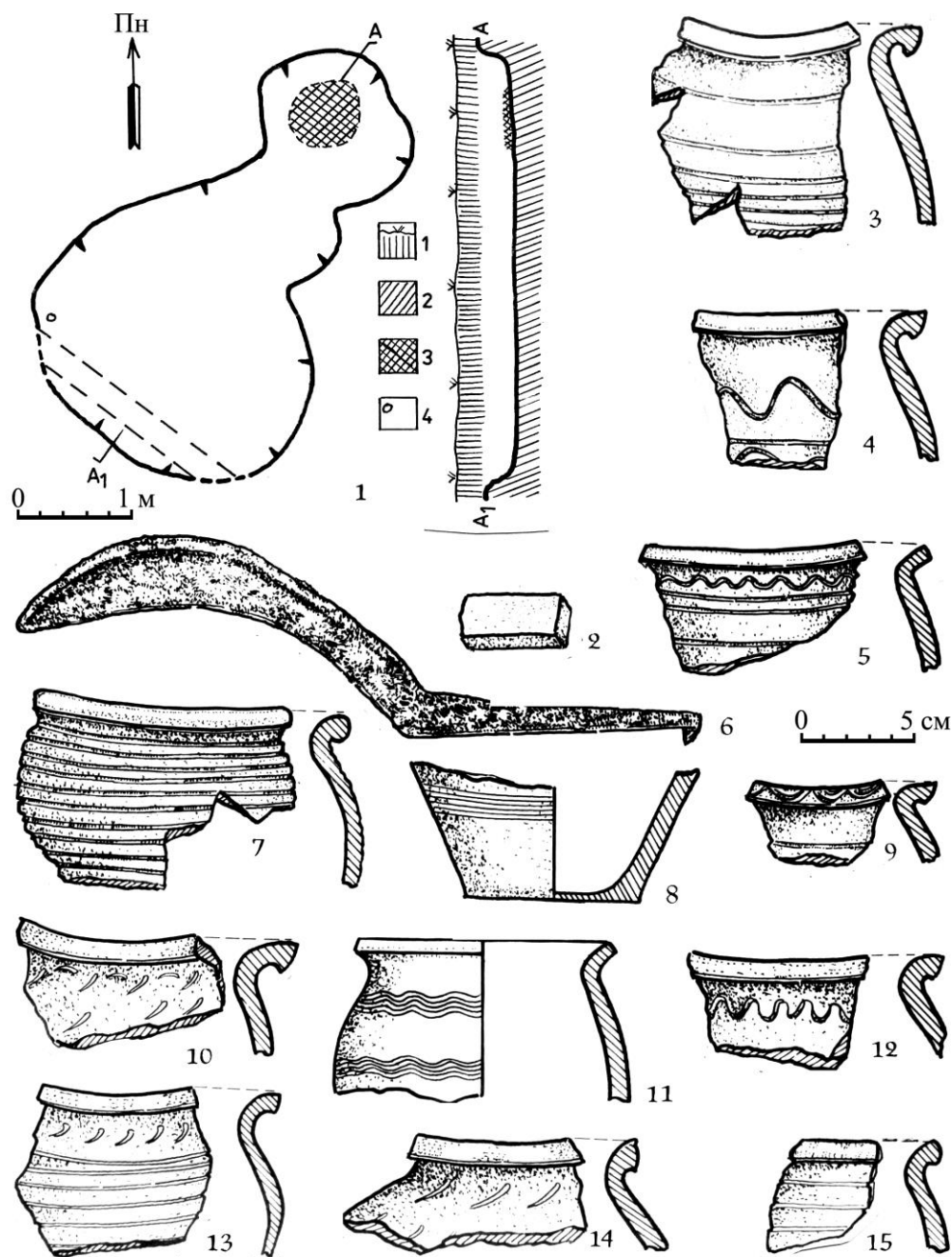

Рис. 8. Село Ратівці. План та розріз слов'янського житла
Fig. 8. Rativtsi village. Plan and section of the Slavic dwelling

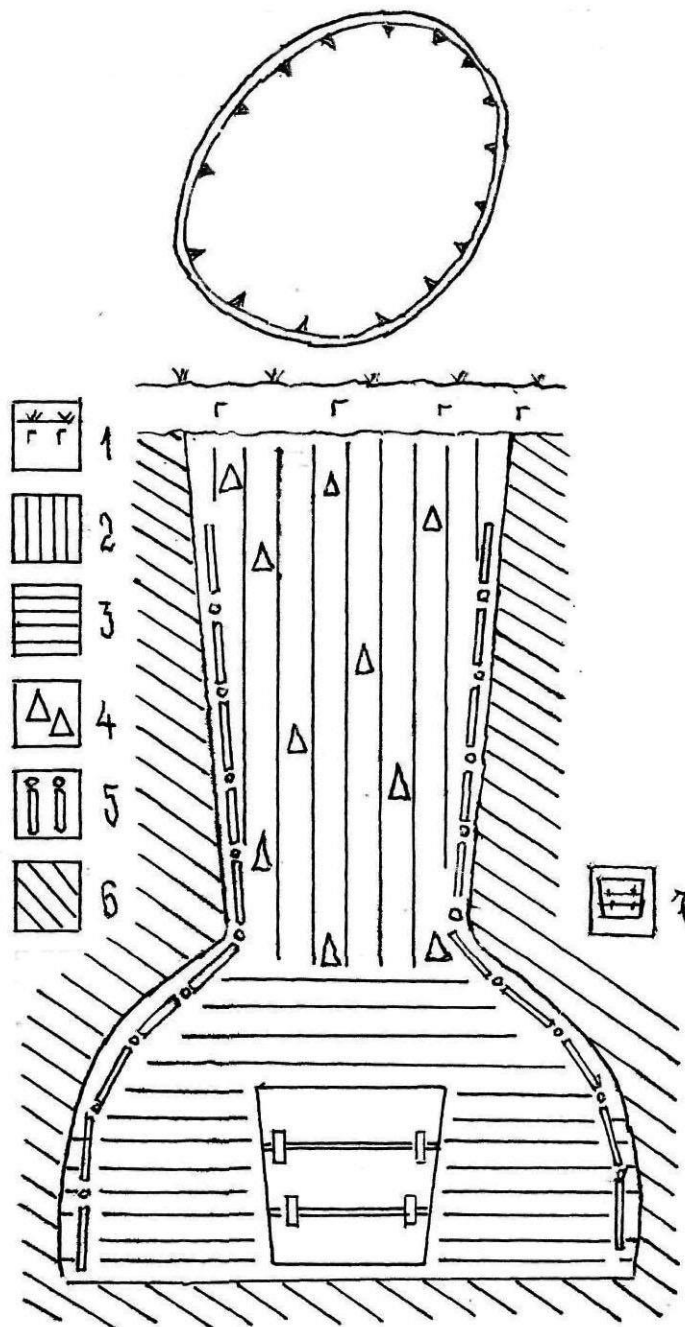

Рис. 9. План та розріз криниці, с. Ратівці

Fig. 9. Plan and well section, Rativtsi village

У 1978 р. експедиція УЖДУ під керівництвом В'ячеслава Котигорошка в околицях села виявила середньовічне поселення. Воно розташовувалося на відстані 1 км на південь від села й 0,3 км на південний захід від дороги Ратівці–Малі Геївці. Під час огляду дренажних траншей було зафіксовано шість ям, які простежувалися на глибині 0,2 м, відразу під шаром гумусу. Одна з них мала овальну форму, розмір – 1,8×1,4 м і була заглиблена в материк на 0,5 м (Котигорошко, 1978, с. 38). У заповненні ями було вугілля, залізний шлак, кераміка. Остання репрезентована горщиками, виготовленими на гончарному крузі, із ввігнутими денцями, з

поверхнею, покритою хвилястими лініями. На основі керамічного матеріалу поселення було віднесено до княжої доби (XI–XIII ст.) (Котигорошко, 1978, с. 38).

У 1983 р. ужгородська група Інституту археології АН УРСР на трасі будівництва газогону Уренгой–Помари–Ужгород на північно-західній околиці с. Ратівці виявила сліди поселення першої половини I тис. н. е. Розкопки відбувалися у два етапи. Протягом першого було досліджено 640 м² культурної площі, на якій зафіксовано 4 житла, 5 печей для виробництва деревного вугілля, 7 господарських ям, 12 стовпових ямок від наземних споруд (Пеняк, Попович, Потушняк, 1985, с. 340). На археологічній карті краю воно одержало назву «Ратівці II».

Об'єкт 14 був визначений як залишки житла, досліджена частина якого мала у плані форму неправильного прямокутника. Стінки котловану житлової ями були плавно нахилені до рівної долівки, заглибленої в материк на 0,4 м від давнього горизонту. У північно-східному куті вдалося зафіксувати розвал глинобитної печі, черинь якої мав округлу у плані форму діаметром 0,6 м, а товщина шару перепаленої землі склала 7–10 см (Пеняк, Попович, Потушняк, 1983, с. 13). У чорноземному заповненні було виявлено декілька десятків фрагментів від ліпних і кружальних посудин, шматки обмазки, печина, кістки тварин. На території Верхнього Потисся відкрито понад 100 жител доби пізнього римського часу, які за особливостями конструкції поділяються на споруди із заглибленим житловим котлованом без стовпів, із заглибленим житловим котлованом зі стовпами та наземні (Котигорошко, 2008, с. 210). Із перерахованих саме перші є традиційним типом житлобудівництва верхньотисського регіону. У плані котлован мав прямокутну або аморфну форму площею 10–22 м², материкові стінки – заввишки 0,2–0,9 м. Інколи, наприклад як на поселенні Третене при Горнаді (Східна Словаччина), розміри котлованів сягали 36 м² при глибині 0,55–0,7 м (Jurečko, 1983, s. 282–285).

Цікавим об'єктом (№ 9) виявилася прямокутна споруда виробничого плану, ймовірно піч, розміром 1,2×0,9 м, глибиною 0,2–0,25 м, яка мала сильно обпалені до червонуватого кольору стінки товщиною від 5 до 10 см (Пеняк, Попович, Потушняк, 1983, с. 12). Рівна долівка була покрита суцільним шаром деревного вугілля та каменями. До печей аналогічного типу віднесено й об'єкти 10, 11, 12, 13. Усі вони були заповнені шаром вугілля і між собою відрізнялися лише розмірами. Як відомо, деревне вугілля служило основним компонентом для отримання заліза з болотної руди т. зв. сиродутним способом. До XVIII ст. воно також було єдиним паливом і для склоробних, вапнярських та ливарних печей. Його отримують шляхом сухої дистиляції дерева (розділення сумішей на компоненти методом випаровування та конденсації), тобто спалення без доступу повітря (Войнаровський, 2014, с. 157). Аналогічні печі відомі на багатьох пам'ятках Закарпаття римського часу. Так, наприклад, присутність таких на городищі Стремтура біля Іршави поряд із залізоплавильним центром дає підстави віднести їх до об'єктів виробничого призначення. Щобільше, допускаю, що вони були одноразовими (вугілля вибирали й яму залишали). Отримане в такій печі вугілля, імовірно, забезпечувало паливом один залізоплавильний горн. Цим, вірогідно, і можна пояснити одноманітність форми й розмірів досліджених печей.

На дослідженій площі основну частину знахідок склали фрагменти кераміки, яка поділяється на ліпну й кружальну. Перша представлена переважно горщикоподібними формами, на неї припадає приблизно 45 % усіх знахідок (Пеняк, Кочан, 2020, с. 37). Здебільша ліпні горщики неорнаментовані, із закраїнами або без них. Тісто такої кераміки досить грубе, з домішками дрібнозернистого піску і шамоту. Поверхня нерівна, бугриста, шершава, іноді пориста, випал нерівномірний. Кружальна кераміка переважно сіро-глиняна, представлена фрагментами від горщиків, мисок, глечиків, піфосів-зерновиків. Вона виготовлена із двох сортів тіста: відмученої глини без штучних домішок і глини з добавками дрібнозернистого піску. Кераміка з тіста без штучних домішок мала гладку поверхню, а з добавками – шершаву. Зазвичай чаші, миски, глечики виготовлені з відмученої глини, а горщики, піфоси-зерновики – з тіста з домішками дрібнозернистого піску. Частина мисок і чаш орнаментована штампованим

орнаментом, який складався з комбінацій розеток, кружків, листків, ліній, трикутників (Пеняк, Кочан, 2020, с. 38). Піфоси-зерновики на стінках орнаментовані п'ятьма-сімома рядними хвилястими лініями. Крім штапованого, використовували також лощений орнамент (горизонтальна, ламана, хвиляста лінії) та рельєфний візерунок.

У 1983 р. Закарпатська новобудівна експедиція Інституту археології АН УРСР на трасі будівництва газопроводу віднайшла ще одне поселення на північний схід від села. Воно виявилось багат шаровим з об'єктами першої половини I тис. н. е., VIII–IX ст., княжої доби (Пеняк, П., Пеняк, С., 2013, с. 207). Під час розкопок було досліджено площу розміром 520 м², на якій виявлено 22 різночасові об'єкти. На археологічній карті краю поселення одержало назву «Ратівці III».

Одним із найцікавіших об'єктів виявився фігурний у плані житловий котлован розміром 4×2,6 м, глибиною 0,37–0,39 м. На материковій основі був розвал вогнища, займаючи площу 0,55×0,5 м (Пеняк, Попович, Потушняк, 1983, с. 18). Заповнення складалось з чорноземного гумусу, перемішаного із фрагментами кераміки. Остання виготовлена на гончарному крузі, у тісті спостерігалися домішки дрібнозернистого піску. Траплялася кераміка як із плавно зрізаним, так і карнизоподібним фігурним вінчиком. Для орнаментзації використано хвилясту, горизонтальну (вузьку і широку) лінію, а також комбінації хвилястої і горизонтальної ліній. Цікавою знахідкою виявився залізний серп зі слабкою кривизною леза, довжиною 0,3 м, максимальна ширина леза – 3 см (Пеняк, П., Пеняк, С., 2013, с. 207). Кінець його стержня був зігнутий із метою фіксації дерев'яного руків'я. На основі аналогій житло й виявлені в ньому речові знахідки визначені як належні давнім слов'янам.

Ще одне напівземляне житло було у плані майже прямокутної форми, розмірами 4×2,3 м, глибиною 0,4 м (Пеняк, Попович, Потушняк, 1983, с. 20). У південній частині житлової ями розташовувалася глинобитна піч розміром 1,6×0,7 м. Черинь печі товщиною 0,1 м лежав на материковій основі й був перекритий шаром чорнозему, перемішаного із фрагментами кераміки, печини, каменями. У заповненні житлової ями виявлено понад 200 фрагментів ліпної і кружальної кераміки, а також уламок каменя від жорна. Ліпна кераміка мала грубу нерівну поверхню, була виготовлена з тіста, що містило домішки дресви і шамоту. Товщина стінок коливалася від 0,7 до 1,5 см. Кружальна кераміка виготовлена з тіста з домішками дрібнозернистого піску й частково слюди. Більшість кераміки походила від середніх за розмірами горщиків із косо зрізаними, сильно відігнутими й загнутими вінцями. Основний мотив візерунка – це комбінація із хвилястих і горизонтальних ліній, насічок і горизонтальних ліній. Як ліпний, так і кружальний посуд добре випалений, за кольором поверхні вохристий, світлого й темного відтінків. Для такої кераміки на території Верхнього Потисся є численні аналогії, що дають змогу датувати її другою половиною VIII – першою половиною IX ст.

У 1986 р. Закарпатська новобудівна експедиція Інституту суспільних наук АН УРСР продовжила рятувальні охоронні розкопки в околиці села. Це було пов'язано з будівництвом нової вітки газопроводу «Прогрес». Розкоп закладено на відстані 40 м у південному напрямку, де запланували прокладання траншеї газопроводу. Як було встановлено, гумусний шар залягав на глибині 0,3–0,4 м, під яким чи частково в ньому був культурний шар. Як правило, скупчення темного за кольором культурного шару фіксувалося над об'єктами чи в тих місцях, де зосереджувалися ямки від стовпів (Пеняк, Попович, Потушняк, 1986, с. 16). На переконання дослідників, тут існували наземні споруди.

Об'єкт 1. Овальна у плані яма розмірами 2,8×1,5 м із трохи похиленими стінками. Заповнення вміщувало чорнозем, у якому траплялися уламки від ліпних і кружальних посудин, кістки тварин, кам'яне знаряддя для заточки ножів (Пеняк, Попович, Потушняк, 1986, с. 17). Серед ліпної кераміки вдалося виділити низку варіантів. По-перше, тонкостінна кераміка з незначною кількістю домішок дрібнозернистого піску, тулуб якої мав високо підняті плечики, що плавно переходили у прямий вінчик; по-друге, товстостінна й тонкостінна кераміка, у тісті якої трапляються грубі домішки дресви, вінчики відігнуті назовні, краї вінець округлі чи косо

зрізані; по-третє, товстостінна кераміка з домішками піску, поверхня загладжена тонким шаром глини (ангобом) вохристого кольору.

Кружальна кераміка була представлена фрагментом від денця сіро-глиняної посудини, тісто якої було виготовлене із відмученої глини, фрагментом стінки піфоса-зерновика червонуватого кольору, уламком стінки сіро-глиняної посудини. Дещо окремо виділяється фрагмент устя посудини, вінчик якого відігнутий назовні, поверхня шершава, на стінці спостерігалися пальцеві вдавлення (Пеняк, Попович, Потушняк, 1986, с. 17). На основі кераміки, головно аналогій ліпних форм пшеворської і празької культур, об'єкт 1 датовано кінцем IV – початком V ст. н. е.

Об'єкт 6. Споруда житлового призначення (3,2×3,3 м, глибина від 0,1 до 0,27 м) із залишками розвалу глинобитної печі площею 0,8×0,7 м, сама піч розташовувалася на невеликому останці (Пеняк, Попович, Потушняк, 1986, с. 22). У темно-сірому гумусному заповненні було виявлено понад 50 фрагментів кераміки від ліпних і кружальних посудин. Ліпна кераміка представлена посудом рожевого кольору з домішками дрібнозернистого піску із загладженою поверхнею. Гончарна – походила від горщиків і мисок, виготовлених із відмученої глини й оздоблених штампованим орнаментом, а також від піфосів-зерновиків, у тісті яких були домішки дрібнозернистого піску. Житло датовано IV ст. н. е.

Об'єкт 9. Одна з найцікавіших знахідок під час розкопок 1986 р. – криниця. Після зняття гумусу товщиною 0,3 м фіксувалася пляма темного кольору, овальної форми, розміром 2,08×2,3 м. Під час вибирання чорноземного заповнення виявлено стовбур, що поступово звужувався і на глибині 3,1 м мав у діаметрі 1,3 м (Пеняк, Попович, Потушняк, 1988, с. 324). З цієї відмітки стовбур почав розширятися й досягнув максимальної відмітки у 3 м. Із глибини 3,1 м темне гумусне заповнення змінилося темно-сірою жижею, що вміщала пісок і намул. На дні криниці – чотирикутовий зруб із 12 дубових плах, скріплених між собою «на замок». Їхня довжина склала 0,71–0,74 м, ширина – 0,21–0,23 м, товщина – 0,05–0,07 м. Довжина стінок зрубу у верхній частині досягала 0,74 м, у нижній – 0,64 м, загальна висота – 0,91 м. Зруб до низу поступово звужувався, набувши форми трапеції. Починаючи із глибини 1,2 м, стінки стовбура криниці були зміцнені пруттям із лози (Пеняк, Попович, Потушняк, 1986, с. 26). Вірогідно, що це зроблено з метою запобігти обвалам стінок ближче до водоносного пласта.

На окремих поселеннях Верхнього Потисся також було виявлено низку колодязів. Вони відомі з Лужанки, Педера, Кішваршань-Хідері. Їхні верхні отвори мали діаметр 1,6–2,2 м, а глибина (4–4,5 м) залежала від рівня водоносного шару (Котигорошко, 2008, с. 214). Проведений палеоботанічний аналіз показав, що для зміцнення стінок криниці в Ратівцях використано дуб і горіх.

Виявлена під час розкопок об'єкта 9 ліпна і гончарна кераміка за формою і складом тіста нічим не відрізнялася від інших досліджених об'єктів. Так, перша, залежно від складу тіста, поділяється на посуд із домішками грубої дресви, а також кераміку з домішками дрібнозернистого піску в тісті. Як у першому, так і в другому випадку поверхня посудин бугриста, нерівна, шершава (Пеняк, Попович, Потушняк, 1986, с. 26). Вінчики відігнуті назовні під різними кутами нахилу. Трапляються горщики з майже прямими вінчиками, більше чи менше відігнутими назовні. Більшість донець горизонтальні (прямі), але трапляються також із закраїнами. Кружальний посуд походив від горщиків, мисок, піфосів і поділявся на два варіанти: сіро-глиняну, виготовлену із відмученої глини та переважно прикрашену штампованим орнаментом, і сіру за кольором кераміку з домішками дрібнозернистого піску. Попадалися сіро-глиняні миски на піддонах, що мали профільовані вінчики і прикрашені штампованим орнаментом плечики. Серед кераміки, виготовленої на крузі, виявлено рідкісну форму: продовгувата частина кубка із профільованим денцем, тулуб якої був прикрашений штампованим орнаментом у вигляді кола із променями. Як ліпна, та і кружальна кераміка, виявлена в заповненні криниці, давала змогу датувати його кінцем IV – початком V ст. н. е.

Об'єкт 10. Виробнича споруда невстановленого призначення. Остання зафіксована по виходу обпаленої глини на площі в 1,5 м². У плані її форма нагадувала коло, витягнуте у східному напрямку. Розміри об'єкта: по довшій осі – 3,4 м, по коротшій – 2 м, глибина не перевищувала 0,1 м (Пеняк, Попович, Потушняк, 1986, с. 28). В округлій частині споруди вся площа була заповнена обпаленою глиною завтовшки 3–4 см. На об'єкті виявлено понад 30 фрагментів від ліпних горщиків і мисок. Посуд орнаментований наліпами з упорами чи пластичними пальцевими вдавленнями. Окремі горщики із внутрішнього боку покриті ангобом. Кераміка добре випалена, товщина стінок коливається від 0,5 до 1,2 см (Пеняк, Кочан, 2020, с. 70). Миски мали заокруглені краї вінець, плавно відігнуті до внутрішньої частини. Знайдений на об'єкті керамічний матеріал свідчить про його належність до дакійського горизонту, тобто до рубежу нової ери.

На поселенні Ратівці II вдалося виокремити два варіанти житлових, господарських і виробничих споруд. Це, по-перше, споруди із заглибленими в материк об'єктами, по-друге, об'єкти з наземними та заглибленими спорудами. Тут засвідчено співіснування напівземлянкових і наземних жител, виробничо-господарських споруд, ям-погребів, криниці. Певної системи в розташуванні об'єктів не встановлено, хоча виділяються, правда не чітко, комплекси житлових і виробничо-господарських споруд. Для датування поселення Ратівці II, крім кераміки, відсутні інші вагомі матеріальні свідчення. На двох розкопах поселення (1983, 1986) зібраний керамічний матеріал двох культурних горизонтів: рубіж нової ери і III–IV ст., можливо, початок V ст. н. е. (Пеняк, Кочан, 2020, с. 79).

Посуд (ліпний і кружальний) доволі однорідний. Він дав змогу виявити особливості керамічного виробництва на теренах Верхнього Потисся й віднести його до закарпатського варіанта пшеворської культури. Правда, окремі фрагменти кераміки виходять за межі цього датування. Це, наприклад, кераміка дакійського вигляду (об'єкт 10), що представляє дакійський горизонт існування поселення, тобто рубіж нашої ери. На основі кераміки, виявленої в об'єктах 1, 8, 9, можна говорити про верхню дату існування поселення. У цих комплексах перебував посуд, який за фактурою був близький до празького типу кераміки V – початку VI ст. н. е. Це дає підставу визначити верхню дату існування поселення першою половиною V ст. н. е.

Результати археологічного дослідження с. Ратівці не тільки допомогли відкрити ще одну сторінку давнього минулого села та його околиць, висвітлити деякі нові аспекти матеріальної та духовної культури людських спільнот на теренах сучасного Закарпаття, а й засвідчили, що його заселяли від сивої давнини.

ЛІТЕРАТУРА

- Бідзіля, В. І. (1971). *Історія культури Закарпаття на рубежі нашої ери*. Київ: Наукова думка. 184 с.
- Винокур, І. С., Гуцал, А. Ф., Пеняк, С. І., Тимошук, Б. О., Якубовський, В. І. (1984). *Довідник з археології України. Хмельницька, Чернівецька, Закарпатська області*. Київ: Наукова думка. 223 с.
- Войнаровський, В. (2014). *Промисли та допоміжні ремесла населення півдня Східної Європи в I–XIII ст.* Львів: ІУ НАН України. 438 с.
- Котигорошко, В. Г. (1978). *Археологические исследования в зонах строительства мелиоративных систем на территории Закарпатской области УССР*. Науковий архів Інституту археології Національної академії наук України. 1978/44. Ф.е. 6817–6818. 94 с.
- Котигорошко, В. Г. (2008). *Верхнє Потисся в давнину. 1 млн. років тому – Х сторіччя н. е.* Ужгород: Карпати. 432 с.
- Пеняк, П., Кочан, В. (2020). *Історико-археологічні нариси села Ратівці*. Ужгород: ФОП Данило С. І. 112 с.
- Пеняк, С. І. (1980). *Ранньослов'янське і давньоруське населення Закарпаття VI–XIII ст.* Київ: Наукова думка. 180 с.

Пеняк, П., Пеняк, С. (2013). *Археологія Закарпаття: історія дослідження*. Ужгород: Краєвиди Карпат, 256 с.

Пеняк, С. І., Попович, І. І., Потушняк, М. Ф. (1973). *Звіт про науково-дослідну роботу. Археологічні дослідження в зоні будівництва меліоративних систем та дренажних робіт в Закарпатській області УРСР*. Науковий архів Інституту археології Національної академії наук України. 1973/84. Ф.е. 6714–6715. 110 с.

Пеняк, С. І., Попович, І. І., Потушняк, М. Ф. (1983). *Отчет Закарпатской новостроечной экспедиции о разведках и раскопках 1983 года*. Науковий архів Інституту археології Національної академії наук України. 1983/5. Ф.е. 20802. 65 с.

Пеняк, С. І., Попович, І. І., Потушняк, М. Ф. (1985). *Раскопки в Закарпатье. Археологические открытия 1983 года*, 340–341.

Пеняк, С. І., Попович, І. І., Потушняк, М. Ф. (1986). *Отчет Закарпатской археологической экспедиции о результатах разведок и раскопок в 1986 году*. Науковий архів Інституту археології Національної академії наук України. 1986/113. Ф.е. 22181. 82 с.

Пеняк, С. І., Попович, І. І., Потушняк, М. Ф. (1988). *Исследования в Закарпатской области. Археологические открытия 1986 года*, 324–325.

Попович, І. І. (1974). Деякі питання дослідження пам'яток ранньозалізного віку на Закарпатті. В *Методичний посібник для студентів з археології*. Ужгород: УЖДУ. 48–72.

Потушняк, Ф. М. (1955). *Звіт про археологічну розвідку 1955 року в Ужгородському районі*. Фонди Закарпатського краєзнавчого музею ім. Т. Легоцького. Ужгород. 1–9.

Потушняк, Ф. М. (1958). *Археологічні знахідки бронзового та залізного віку на Закарпатті*. Ужгород: УЖДУ, 143 с. + LXXV табл.

Jurečko, P. (1983). *Příspěvek k řešení problematiky osídlení východného Slovenska v době rímskéj. Historica Carpatica*, 14, 277–383.

Lamiová-Schmiedlova, M. (1969). *Römerzeitliche siedlungskeramik in der Südostslowakei. Slovenska archeologia*, XVII(2), 403–501.

Pastor, J. (1962). *Sidlisko v Košťanoch. Archeologické rozhledy*, XIV(5), 625–630.

REFERENCES

Bidzilia, V. I. (1971). *Istoriia kultury Zakarpattia na rubezhi nashoi ery*. Kyiv: Naukova dumka. 184 p. (in Ukrainian).

Vynokur, I. S., Hutsal, A. F., Peniak, S. I., Tymoshuk, B. O., & Iakubovsky, B. I. (1984). *Dovidnyk z arkeolohii Ukrainy. Khmelnytska, Chernivetska, Zakarpatska oblasti*. Kyiv: Naukova dumka. 223 p. (in Ukrainian).

Voinarovskiy, V. (2014). *Promysly ta dopomizhni remesla naseleння pivdnia Skhidnoi Evropy v I–XIII st.* Lviv: IU NASU. 438 p. (in Ukrainian).

Kotyhoroshko, V. H. (1978). *Arkheolohicheskye issledovaniya v zonakh stroitelstva melyorativnykh system na terrytoryi Zakarpatskoi oblasti USSR*. Naukovyi arkhiv Instytutu arkeolohii Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy. 1978/44. F.e. 6817–6818. 94 p. (in Russian).

Kotyhoroshko, V. H. (2008). *Verkhnie Potyssia v davnyinu. 1 million rokiv tomu – X storichchia n. e.* Uzhhorod: Karpaty. 432 p. (in Ukrainian).

Peniak, P., & Kochan, V. (2020). *Istoryko-arkheolohichni narysy sela Rativtsi*. Uzhhorod: FOP Danylo S.I. 112 p. (in Ukrainian).

Peniak, S. I. (1980). *Rannoslovianske i davnoruske naseleння Zakarpattia VI–XIII st.* Kyiv: Naukova dumka. 180 p. (in Ukrainian).

Peniak, P., & Peniak, S. (2013). *Arkheolohiia Zakarpattia: istoriia doslidzhennia*. Uzhhorod: Kraievydy Karpat. 256 p. (in Ukrainian).

Peniak, S. I., Popovych, I. I., & Potushniak, M. F. (1973). *Zvit pro naukovo-doslidnu robotu. Arkheolohichni doslidzhennia v zoni budivnytstva meliorativnykh system ta drenaznykh robót v Zakarpatski*

oblasti URSR. Naukovyi arkhiv Instytutu arkheolohii Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy. 1973/84. F.e. 6714–6715. 110 p. (in Ukrainian).

Peniak, S. I., Popovych, I. I., & Potushniak, M. F. (1983). *Otchet Zakarpatskoi novostroechnoi ekspedytsii o razvedkakh i raskopkakh 1983 hoda*. Naukovyi arkhiv Instytutu arkheolohii Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy. 1983/5. F.e. 20802. 65 p. (in Russian).

Peniak, S. I., Popovych, I. I., & Potushniak, M. F. (1985). *Raskopky v Zakarpattie. Arkheolohicheskie otkrytiia 1983 hoda*, 340–341 (in Russian).

Penyak, S. I., Popovych, I. I., & Potushniak, M. F. (1986). *Otchet Zakarpatskoi arkheolohicheskoi ekspedytsii o rezultatakh razvedok i raskopok v 1986 hodu*. Naukovyi arkhiv Instytutu arkheolohii Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy. 1986/113. F.e. 22181. 82 p. (in Russian).

Peniak, S. I., Popovych, I. I., & Potushniak, M. F. (1988). *Issledovaniia v Zakarpatskoi oblasti. Arkheolohicheskie otkrytiia 1986 hoda*, 324–325 (in Russian).

Popovych, I. I. (1974). *Deiaki pytannia doslidzhennia pamiatok rannozaliznogo viku na Zakarpatti*. In *Metodychny posibnyk dlia studentiv z arkheolohii*. Uzhhorod: UzhDU. 48–72 (in Ukrainian).

Potushniak, F. M. (1955). *Zvit pro arkheolohichnu rozvidku 1955 roku v Uzhhorodskomu raioni*. Fondy Zakarpatskoho kraeznavchoho muzeu im. T. Lehotskoho. Uzhhorod. 1–9 (in Ukrainian).

Potushniak, F. M. (1958). *Arkheolohichni znakhidky bronzovoho ta zaliznogo viky na Zakarpatti*. Uzhhorod: UzhDU. 143 s. + LXXV tabl. (in Ukrainian).

Jurečko, P. (1983). *Prišpevok k riešeniu problematiky osidlenia východného Slovenska v dobe rímskej*. *Historica Carpatica*, 14, 277–383 (in Slovak).

Lamiová-Schmiedlova, M. (1969). *Römerzeitliche siedlungskeramik in der Südostslowakei*. *Slovenska archeologia*, XVII(2), 403–501 (in German).

Pastor, J. (1962). *Sidlisko v Košťanoch*. *Archeologické rozhledy*, XIV(5), 625–630 (in Czech).

Стаття надійшла до редакції 05.06.2025

прийнята до друку 21.08.2025

PRE-ANNALISTIC HISTORY OF THE RATIVTSI VILLAGE IN TRANSCARPATHIAN REGION

Pavlo PENYAK

*Ivan Krypiakevich Institute of Ukrainian Studies of NAS of Ukraine,
Universytetska Str., 21, 88000, Uzhhorod, Ukraine,
e-mail: penyak.pavlo@gmail.com*

The archaeological antiquities of the village of Rativtsi, Uzhhorod district, Transcarpathian region of Ukraine, are considered. They are represented by artifacts of the early Iron Age, the turn of the new era, the Roman period, the second half of the 1st millennium A.D., and the Middle Ages. It is noted that the beginning of the study of the village from an archaeological point of view was laid in 1955, when F. Potushniak discovered and partially explored a settlement of the La Tène period and the early Middle Ages on the southern outskirts of the village.

It is indicated that significant field research in the vicinity of the village was carried out during the 70^s–80^s of the 20th century. This was associated with the construction of several branches of oil and gas pipelines, the Transcarpathian Highway, and land reclamation in the region. They were carried out by expeditions of UzhDU (now UzhNU) and the Uzhgorod group of the Institute of Archeology (since 1985, the Institute of Social Sciences) of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR. In 1973, the Uzhhorod group conducted rescue excavations in the area of reclamation works, during which two dwellings of the La Tène era (II–I centuries B.C.) and two pottery kilns of the late Roman period were discovered. The UzhDU expedition in 1978 recorded

a medieval settlement southwest of the Rativtsi – Mali Geivtsi road. Based on the ceramic material, it was attributed to the princely period (11th–13th centuries).

It is claimed that the most significant results were obtained in the 1980^s, when the Urengoy–Pomary–Uzhhorod and «Progress» gas pipelines were being laid in the vicinity of the village. In 1983, the Uzhhorod group discovered a settlement from the first half of the 1st millennium A.D., where 4 dwellings, 5 charcoal kilns, 7 utility pits, and 12 pillar pits from above-ground structures were explored. On the archaeological map of the region, it was named Rativtsi II. Another settlement (multi-layered) was recorded in the same year on the gas pipeline route to the northeast of the village. Objects from the first half of the 1st millennium A.D., the 8th–9th centuries, the princely period, were attested here. On the archaeological map of the region, the settlement was named Rativtsi III.

In 1986, during rescue excavations on the route of the construction of a new branch of the «Progress» gas pipeline, the Uzhhorod group discovered a settlement, the vast majority of whose objects were dated to the late Roman period. Among the studied objects, the researchers' greatest attention was attracted by a well, which has analogues not only in the region, but also in neighboring northeastern Hungary.

Key words: Rativtsi, Uzhhorod group, excavations, settlement.